

Vad kan gamla kläder och fotografier berätta om sekelskiftets badortsliv på Åland?

HANNA DAHLBLOM

Badhusepoken inleddes på Åland 1889 i samband med att Mariehamn etablerades som badort, vilket kom att ha stor betydelse för staden. Turismen ökade, hotell och badinrättningar byggdes, butiker öppnades, parker skapades och ekonomin växte. Inströmmande badhusturister hämtade också med sig nya klädmoden. Hanna Dahlblom skriver om badhusmodet.

I min pro-gradu avhandling i nordisk historia, *Praktisk eller moderiktig? En studie av dräktbruk och modemedvetenhet på Åland under Badhusepoken 1889–1914*, hade jag följande riktlinjer som grund för min undersökning om hurdana kläder som bars på Åland kring sekelskiftet 1800–1900. Jag ville ta reda på vilka människor som var aktiva i badortslivet och hur de klädde sig, om turister och lokalbefolkning umgicks med varandra och hur modeinfluenser spreds. Som källmaterial använde jag mig av bevarade dräkter i Ålands Museums samlingar samt fotografier från badorten i Mariehamn där jag kunde se vilka som deltog i nöjeslivet och hurdana kläder de bar. Genom att jämföra de bevarade dräkterna, kläderna på fotografierna och kläder i modetidningar kunde jag se vilka kläder som var moderiktiga och vilka som inte var det, samt hur kläderna kunde anpassas för att vara mer praktiska än vad modeidealen tillät.

Dräkt K24324 från Ålands Museums samlingar, (foto t.v Ålands Museum, t.h Hanna Dahlblom) – Dräkten har burits kring sekelskiftet 1800–1900. Dräktens stilistiska drag stämmer väl överens med de modeideal som finns under 1890-talet: puffiga ärmarna och breda axlar, en smal midja och en A-linjeformad kjol som är platt fram men har vidd baktill. Dessa stilistiska drag bidrar tillsammans till att få midjan att se smal ut. Särskilt de så kallade färbogsärmarna är något som är ytterst karaktäristiskt för årtiondet. (Se skiss ur modetidningen *Freja* årg. XXII: nr 8 (1894)). Genom att studera dräkten i detalj kan man se fläckar och ändringar som berättar om plaggets och bärarens historia.

K22743 blågrön tvådelad dräkt i halvylletyg, Finström (Ålands museums samlingar) samt ett urklipp ur modetidningen *Freja* årg. XI: nr 19 (1883). Här syns skillnaden mellan en verklig dräkt (och bärarens kroppsform) och en tecknad idealbild.

BEVARADE KLÄDER SOM FORSKNINGSMATERIAL

Kläder och föremål berättar mycket om bäraren och samhället. Genom att studera kläder kan vi se hur människan påverkat kläderna men även hur kläderna påverkat människan. Vi kan lära oss om människans vardag men även om sociala hierarkier, praktiker, relationer, normer och identiteter samt om politisk och ekonomisk påverkan på dessa. Kläder kan även användas som forskningsmaterial för att bland annat fylla luckor i andra källmaterial, som för att illustrera på ett påstående eller för att belysa något eller någon som inte syns i skriftliga källor. Kläder skiljer sig från andra föremål eftersom de haft en direkt relation till personen och kroppen som burit dem: plagget har tillverkats och formats efter bäraren och påverkats av användning och förvaring. Kläderna kan ha sytts om för att anpassas till ändrande modeideal men även till en kropp. Spår av användning genom fläckar eller slitage berättar även om klädernas och bärarens livstid. Klädernas syfte har varit att skydda kroppen men estetik och kulturella normer har även påverkat plaggens utseende. Dessutom har tillverkning och material påverkats av kostnad och utbud och således bärarens socioekonomiska status. Kläder kan även vara konstruerade för att framhäva eller dölja bärarens kropp och identitet samt för att uttrycka sociala och politiska ställningstaganden.

Ett problem med att använda kläder som forskningsmaterial är frågan om hur representativa de bevarade dräkterna är. I arkiv eller museer kan kläder ha samlats in av arkivet eller museet själva enligt deras inriktning och värderingar eller ha donerats av en privatperson vars egna tankar och värderingar påverkat vad som ska doneras och sparas för framtiden. I de flesta fall är de kläder som bevarats eller samlats in de plagg som är hela, rena, speciellt estetiska eller kopplade till en speciell person, högtid eller händelse, såsom dop eller bröllop. I forskning med kläder som källmaterial kan detta således vara ett problem eftersom de bevarade kläderna kanske inte speglar det vardagliga livet eller den ”vanliga” människan utan är kopplade till något speciellt eller dyrbart, ofta inom de högre samhällsskikten. Här är det alltså inte bara en fråga om vad som bevarats utan även vems historia som syns och vems som utelämnats i samlingarna eller i en utställning. Om bara värdefulla, vackra och rena plagg bevaras och ställs ut har i så fall de smutsiga, söndriga eller mindre värda plaggen och deras bärare utelämnats från historien.

Urklipp ur fotografi ÅMF-63925 (Ålands museum). Kvinnorna i övre raden av fotografiet är troligtvis uppasserskor, en av dem bär sjömansdräkt. I vänstra delen av bilden sitter bland annat kvinnor i ljusa blusar med flugor. Här kan även ses olika slags puffärmar på dräkterna.

BADHUSEPOKEN PÅ ÅLAND

Den så kallade badhusepoken i Mariehamn utspelade sig under den tid då Åland och Finland tillhörde Ryssland. Befolkningen bestod under denna tid till största delen av bönder och fiskare men även av hantverkare, sjömän och tjänstefolk. En liten del av befolkningen hörde till högre sociala skikt, bland annat präster, borgare, tjänstemän, skeppare och redare. Ett mellanskikt av befolkningen bestod av bland annat lotsar, tullmän och skollärare. De högre uppsatta personerna i Mariehamn, särskilt med koppling till badinrättningen, var ofta inflyttade från fasta Finland, Sverige eller Ryssland. Mariehamn grundades år 1861. Vid denna tid sökte sig få turister till Åland eftersom det varken fanns övernattnings- eller nöjesmöjligheter och de turister som besökte Åland gjorde det främst för att utforska ruinerna efter Bomarsunds fästning. Efter att Mariehamn etablerades som en badort 1889

ökade turismen till Åland rejält, vilket även ledde till en utveckling av stadens infrastruktur, såsom anläggning av hotell och badinrättningar, butiker, parker och andra utrymmen för kultur- och sociala tillställningar. Turismen bidrog även med många nya jobbmöjligheter vid de olika inrättningarna samt ökade inkomster för butiker och handlare, gästhem och privatpersoner.

Badhusperioden i Mariehamn liknade mycket societetslivet i andra badorter i Europa som uppkom under 1800-talet, men i något mindre skala. Gästerna besökte badorterna för att bada i eller dricka av det hälsosamma vattnet och ta del av den friska luften. Syftet kunde vara att kurera sig och bota sjukdomar eller att ta del av nöjeslivet, vilket var en stor del av badkulturen. Till nöjeslivet hörde god mat och dryck, musik, teater och dans samt shopping och umgänge. Badorterna blev en scen där varor, idéer och sociala kontakter utväxlades, societeten visade upp sig, konstnärer eller musiker sökte inspiration och gäster beblandade sig med folk i andra klasser. För de högre klasserna blev resan till badorterna också ett sätt att visa att man hade råd att ägna tid och pengar till att resa för nöjes skull. Till klientelet på den åländska badorten hörde största delen till den övre medelklassen och kom främst från Sverige och Finland, men även ryska officersfamiljer besökte badorten kring sekelskiftet. De flesta badgästerna besökte badorten för nöjes skull, inte för hälsans, och mycket vikt lades vid sociala tillställningar såsom utflykter och fester. De gäster från lägre samhällsklasser som besökte badinrättningarna gjorde det för hälsans skull och hade kanske inte råd eller tid att delta i de sociala sammanhangen. Badhusorternas glanstid kan ses som ett slut på det som kallas *la belle époque*, sekelskiftets glansdagar, och som kulminerade vid första världskrigets utbrott 1914, även på Åland.

Urklipp ur fotografi ÅMF-54525 (Ålands museum), "Badanstalten på utflykt till Lemböte kapells ruiner, före 1900-talet". Damerna bär blus och vida kjolar med bälte i midjan, blusärmarna är pösiga upptill, så kallade färbogsärmar. Kjolarna är snäva i midjan, rundade över höfterna och vida nedtill. Modet kan dateras till 1890-talets slut.

DRÄKTSTUDIERN BELYSER TURISTERS MODEINFLYTANDE UNDER SEKELSKIFTET

Under 1800-talet speglades synen på identitet och social status genom kläderna. Till exempel kopplades femininitet till det privata livet och maskulinitet till det publika arbetslivet. Kläderna kunde signalera detta genom dekorativa och restriktiva plagg för kvinnor och mer praktiska och stilrena plagg för män, såsom enkla och funktionella men stiliga kostymer. Bland de högre klasserna blev det dessutom allt viktigare att signalera att man hade råd att konsumera och inte behövde arbeta med kroppen, till exempel genom att bära eleganta kläder i ljusa, tunna eller sköra material som inte lämpade sig för arbete. För kvinnorna manifesterades detta i korsetter, vida kjolar och svärknäppta blusar, för männen till exempel genom blanka skor och vita skjortkragar. Denna sorts moderiktiga och opraktiska klädsel (ljusa och tunna tyger, mycket dekorationer och skira spetsdetaljer, dekorativa hattar eller plagg med hårt snörd midja, kjolar i många lager eller turnyr som inskränker på rörligheten) kan kallas iögon-

fallande konsumtion eller elegans, och ställs i min avhandling i motsats till ordet praktisk klädsel. Som praktisk klädsel kan räknas tyg i grövre eller hållbarare material, såsom ylle eller bomullstyger, dräkter som inte är så snäva att de hindrar rörelse eller måste bäras med till exempel en hårt snörd korsett eller många lager av kjolar, samt dräkter som inte har mycket dekorationer i dyrbara material. De övre klassernas praktiska klädsel ämnad för specifika ändamål såsom ridning, cykling, jakt eller andra sporter kan å andra sidan räknas till iögonfallande konsumtion då den visade upp att bäraren hade tid och råd med fritidsaktiviteter och specifika kläder för dessa.

I de studerade fotografierna syns dessa moderiktiga och eleganta ideal tydligt. De flesta badgästerna verkar ha klätt sig i moderiktiga och eleganta kläder som skulle visa upp deras status vid sociala tillställningar. Detta bekräftas även av samtida litteratur som beskriver badgäster i ljusa kjolar, fräsig siden, vackra dräkter och parasoll samt herrar i höga hattar och kostym. I de fotografier som är tagna vid utflykter ser dräkterna ut att vara lite mer praktiska, till exempel i mörka tyger eller mindre utsmyckade, men har fortfarande en klart moderiktig stil. Det är logiskt att de dräkter som burits vid utflykter behövt vara såpass praktiska att det skulle gå att röra sig i dem. I vissa bilder finns det även dräkter som varit specifikt anpassade för exempelvis cykling eller promenader, vilket tyder på att bärarna haft råd och tid att skaffa kläder för specifika fritidsaktiviteter. I dessa fall är praktiskheten snarare en symbol för moderiktighet och konsumtion och för att badortsgästerna var av högre samhällsklass. Det är tydligt att de som poserar på fotografierna har varit medvetna om att de kommer att ses av andra människor och velat visa upp sig på bild. Dräkternas bärare har följt rådande modeideal och har mycket mer utsmyckade dräkter än de som bevarats i museisamlingarna. Enligt tidningsartiklar verkar de flesta av turisterna tillhöra en övre medelklass och lokala badgäster nämns inte. I vissa fotografier

syns även kvinnor i enklare dräkter och som bär huvuddukar eller förkläden, vilket tyder på att de tillhört allmogen eller personalen, alltså lokalbefolkningen. Här är praktiskheten istället en nödvändighet för vardagslivet snarare än en symbol för moderiktighet. I fotografierna syns klasstillhörighet utöver klädval också genom vad personerna på bilden gör. Till exempel finns fotografier där gäster dricker kaffe med punsch, som var något som serverades endast till de högre klasserna. Utflykterna och resten av nöjeslivet på badorten var även något som endast de badgäster som hade det bättre ställt hade tid och råd med. De ålänningar som besökte badorten gjorde det främst för sin hälsas skull och inte för nöjets såsom majoriteten av turisterna gjorde. I de fotografier där lokalbefolkning är med är det främst personal, såsom upppasserskor, baderskor eller lotsar som avbildas, vilket syns genom att de bär uniform eller arbetsklädsel.

Dräkterna från museisamlingarna som jag studerade i min avhandling varierade mycket i både tid, samhällsklass, material och moderiktighet. De flesta var vardagsdräkter i ylle- eller halvyllelyg, både köpt och hemvävt, i mörkare färger som var mer praktiskt att bära till skillnad mot de moderiktiga ljusa och skira tygerna. Många av dräkterna hade likheter med rådande eller lite föråldrade modeideal, men var anpassade till att vara mer praktiska och möjliga att röra sig i till skillnad från modeidealen som visades i modetidningarna där kläderna var opraktiska och återhållsamma. Ingen av de bevarade dräkterna har heller så mycket utsmyckning att det skulle klassas som opraktiskt, även om några av dräkterna säkert inte burits vid arbete med kroppen. Klasstillhörighet kan i en viss grad ses i kläderna och kan kopplas till varifrån bäraren kom eller var denne bodde, eftersom olika kommuner ofta sysslade med olika näringar och således hade olika inkomster, livsstilar och möjligheter till konsumtion. De plagg som burits i mer isolerade områden har få eller inga moderiktiga drag eftersom modeinfluenserna

spridits långsammare dit eller så har bäraren inte haft råd, tid eller möjlighet att följa modeidealen. De dräkter som avbildades i modetidningarna var ett ideal för kvinnor ur högre samhällsklasser med möjlighet att konsumera dräkter och accessoarer i dyrbara material och avbildades dessutom på tecknade fiktiva kroppar med onaturligt smala och snörda midjor som inte var verklighetstroga eller behövde anpassas efter bärarens kropp, liv och dagliga sysslor. Således är det förklarligt att personer med begränsade resurser eller sysslor som krävde kroppsarbete inte kunde följa modeidealen till fullo utan behövde anpassa sig efter det egna livets krav. De flesta av de bevarade dräkterna från sekelskiftet är dock mer moderiktiga än de äldre dräkterna, men det är svårt att fastställa om det beror på att modeinflenser har spridit sig från turisterna eller att turisterna bidragit till en bättre lokal ekonomi och en ökad serviceindustri vilket möjliggjort en ökad modekonsumtion. Troligtvis är det en blandning av båda faktorer. Utvecklingen av staden Mariehamn, tack vare turisterna, ledde även till att lokalbefolkningen hade platser att socialisera och visa upp sig på, vilket kanske krävde en annan slags modemedvetenhet och klädsel än förut. Den ökade emigrationen till Sverige,

Ryssland och Amerika från 1880-talet på grund av befolkningsökning och de brev och gåvor (pengar, accessoarer eller tyger) som skickades av dem som flyttade till dem som blev kvar ledde troligtvis också till en ökad modespridning och -konsumtion.

Värt att nämna är att det i museisamlingarna finns kläder som är mer moderiktiga, med exempelvis många spetsdetaljer som mera liknar vissa av badgästernas dräkter, men dessa är främst bröllopskläder, där dräkterna har tillverkats för ett specifikt tillfälle där bruden troligtvis klätt sig i det finaste hon äger. Dräkter med en klar proveniens till att vara brudkläder valdes därför bort i min avhandling eftersom de inte går att jämföra med de dräkter som de övre klasserna bar till vardags för att visa att de inte arbetade med kroppen och hade råd att konsumera medan de åländska brudarna klädde sig i dessa material vid ett enda tillfälle i sitt liv. Det kan även tänkas finnas andra bevarade dräkter i samlingarna som skulle vara mer moderiktiga eller eleganta, men på grund av urvalsprocessen och tillgången till samlingarna var det svårt att hitta dessa.

LITTERATUR

Gunnar Castrén, *Gustav Philip Creutz* (Bonnier, 1917).

Johanna Ilmakunnas, *Flitiga och sysslösa. Essäer om 1700-talets Europa* (Appell, 2024).

Lena Rangström, *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf* (Livrustkammaren & Atlantis, 2010).

Lena Rangström, *Kläder för tid och evighet. Gustaf III sedd genom sina dräkter* (Livrustkammaren, 1997).

Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike* (SLS & Atlantis, 2005).

Hanna Dahlblom är doktorand i etnologi vid Åbo Akademi. Hon har en bakgrund inom nordisk historia och textilvetenskap med dräkthistoria och textilarkiv som intresseområde.